

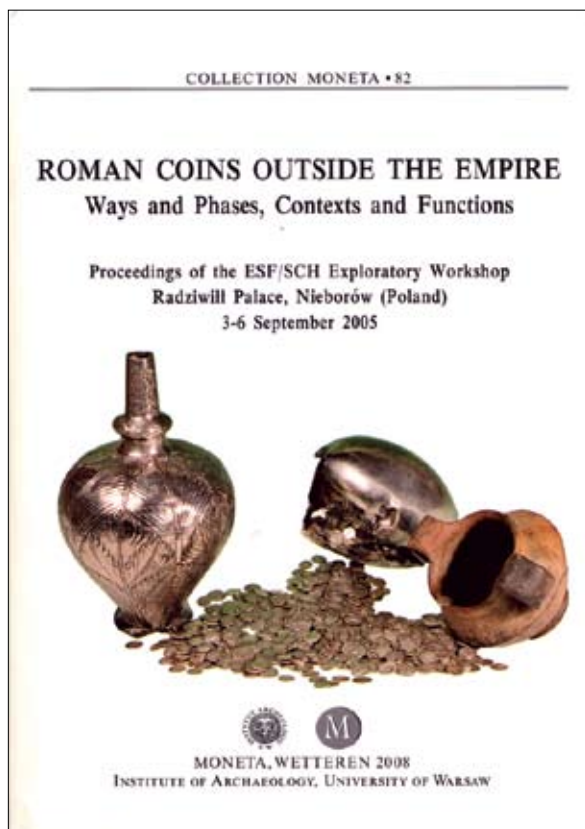
Željko Demo

Prikaz knjige

Aleksander BURSCHE; Renata CIOŁEK; Reinhard WOLTERS (Scientific editors), *“Roman Coins Outside the Empire: Ways and Phases, Contexts and Functions”*; *Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop Radziwiłł Palace, Nieborów (Poland) 3–6 September 2005*; Collection Moneta 82 (English and German Text), Wetteren 2008. Paperback. ISBN 978-90-77297-49-0.

Dr. sc. Željko Demo
Arheološki muzej u Zagrebu
Srednjovjekovni odjel
HR, 10000 Zagreb
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
zeljko.demo@zg.t-com.hr

| 299

Knjiga je impozantan zbir radova tridesetak stručnjaka iz šesnaest zemalja zapadne, srednje i istočne Europe (Austrija, Belgija, Češka Republika, Danska, Engleska, Francuska, Gruzija, Njemačka, Mađarska, Nizozemska, Poljska, Rumunjska, Škotska, Slovačka, Švicarska i Ukrajina), koji su se početkom rujna 2005. godine okupili kako bi u radu istraživačke radionice istog naslova predstavili svoja istraživanja, opažanja i spoznaje o nalazima rimskog novca otkrivenog izvan granica Rimskoga Carstva. Radionica je djelovala u Nieborówu, mjestu osamdesetak kilometara istočno od Varšave, u povijesnom zdanju palače Radziwiłł, u kojoj se danas nalazi Muzeum w Nieborowie i Arkadii, područni muzej varšavskog Muzeum Narodowe.

Iz uvodnih riječi poljskog dijela znanstvenog uredništva – Aleksander Burshe i Renata Ciołek, voditelji različitih odjela Arheološkog instituta Varšavskog sveučilišta – saznaje se da je publikacija kasnila s izlaženjem, zbog čega su radovi nekih autora u međuvremenu objavljeni drugdje (J. Bemmman, P. Guest, N. Holmes), a radovi nekih drugih nisu ni zaprimljeni (D. Moisił, H.–Ch. Noeske, W. Szeivert). Unatoč evidentnim poteškoćama uredništvo je uspjelo za publiciranje pripremiti veliku većinu tekstova predstavljenih tijekom radioničkih dana, a onih nekoliko koji nisu zaprimljeni ili su pak objavljeni na drugim mjestima predstavili su kratkim prethodno prikupljenim sažecima i sadržajnim podacima o publikacijama u kojima su tekstovi u međuvremenu objavljeni. To je, dakako, pripomoglo boljem uvidu u predmet istraživanja, ali i cjelovitijem uvidu u rad i dosege Nieborówske radionice. Uredništvo je osim toga naknadno uspjelo osigurati vrijedne priloge o istraživanjima optjecaja rimskog novca u Donjem Podunavlju (C. Gázdec), Šri Lanki (R. Walburg) i područja Balta (A. Zapolska) u nastojanju da na taj način popuni zemljopisnu prazninu i publikaciju učini cjelovitijom.

Publikacija je objavljena kao 82. svezak poznate belgijske numizmatičke serije *Collection Moneta (Wetteren)*, a suizdavači su joj Moneta iz Wetterena i Arheološki institut Varšavskog sveučilišta. Uvodni referat, *Einführung: Römische Münzen jenseits der Reichsgrenzen* (pp. 7–10), pripremio je njemački povjesničar i numizmatičar **Reinhard Wolters**, direktor numizmatičke zbirke / der Münzsammlung und der Numismatischen Arbeitsstelle am Institut für Klassische Archäologie der Eberhard Karls Universität in Tübingen. Nakon njega slijede prilozi razvrstani prema sekcijama, a unutar svake sekcije redosljedom kojim su najvjerojatnije predstavljeni tijekom rada radionice. Bilješke su smještene na dnu stranice što

priloge čini preglednima i jednostavnijima za čitanje; na kraju svakog priloga nalazi se bibliografija, iza kojih slijede karte ili table ako je za njima postojala potreba. Na kraju publikacije naveden je abecedni popis suradnika s osnovnim podacima o institucijama u kojima su zaposleni i gdje rade, s aktualnim e-mail adresama.

Session I: The coins in the Empire and before (pp. 11–88) otvorio je **Mariusz Mielczarek**, *On Greek coin finds from Central European Barbaricum* (pp. 11–34), člankom koji se kao jedini u ovom nizu isključivo bavi nalazima predrimskog novca, ponajprije grčkoga (primjerci s više od 100 nalazišta). Veći dio tog novca čine pojedinačni i slučajni nalazi. Osim grčkog novca analizirao je novac grčkih kolonija u Galiji, Italiji i na Siciliji, novac tračkih, makedonskih, egipatskih i numidskih vladara, novac Seleukida, partski novac, grčko–baktrijski novac i nabatejski novac. U prvu fazu importa autor je svrstao novac kovan u južnoj Italiji i na Siciliju u 4. i 3. stoljeću pr. Kr. a oslonac za svoje tvrdnje rado je tražio i pronalazio među materijalom prikupljenim tijekom novijih arheoloških istraživanja keltskih ili keltskoidnih naseobina u Češkoj (Němčice) i Poljskoj (Nowa Cerekwia). Njihovu vezu s grčkim novcem protumačio je monetarnom ulogom koju je taj novac mogao imati unutar takve keltske zajednice. U drugu veliku skupinu predrimskog novca koju je analizirao, autor je svrstao novac kovan u sjevernoafričkim središtima (Kartaga, Numidija i dr.), za što je analogije tražio i pronašao, između ostalog, i među numizmatičkim nalazima s područja Hrvatske (naziva ju Dalmacijom), za koje je pretpostavio da su smješteni na jednom od pravaca kojim je tekao priljev tog novca u srednjoeuropski *Barbaricum*. Kao putovi dotoka grčkog novca analizirani su i pravci koji su od Crnog mora i geto–dačkog područja vodili prema unutrašnjosti istočnoeuropskoga kontinenta. **David Wigg-Wolf**, *Coinage on the periphery* (pp. 35–47), nastojao je proučiti poznati fenomenom “keltskoga” i “germanskoga”, nastojeći ga primijeniti na novac i monetarno. U keltskom kontekstu poticajnu ulogu odigrao je grčki novac nakon čega je započeo regionalni razvoj keltskog novca koji je tijekom vremena prošao kroz različite faze i pretrpio mnoge varijacije, eda bi rimski monetarni sustav ipak u konačnici prevladao, ali tek nekoliko desetljeća nakon Cezarova osvajanja Galije. U germanskom kontekstu dolazak rimskog novca imao je drugačiju poticajnu ulogu jer su Germani, u nepostojanju volje za kovanjem vlastitog novca, prihvatili rimski denar kao ekonomski prihvatljivu monetarnu jedinicu. **Johan van Heersch**, *On the edge*

of the market economy: coins used in social transactions as ornaments and as bullion in the Roman Empire (pp. 49–59), popisao je, zabilježio i prokomentirao različite nemonetarne oblike upotrebe novca kao što su darivanja među pojedincima, *donativa* (vojnicima) i *congiariae* (puku), *sportulae* (patron–klijenti), *strenae* (novogodišnji darovi), ali i druge oblike primitivne upotrebe novca, poput npr. demonetizacija novca urezivanjem, prerezivanje novca (prepolovljavanje, četvorenje), korištenje novca kao amuleta, nakita i sl. **Richard Reece**, *Roman silver goes abroad* (pp. 59–73), odlučio je prije svega uvodno upozoriti na neke nove trendove i metode u ispitivanju sastava rimskodobnog srebrnog novca te neka druga jednako zanimljiva područja slabe ili nikakve istraženosti produkcije i distribucije novca (administrativni ustroj spram fizičkog izgleda i uređenja kovnice; rezanje kalupa na jednome mjestu, a kovanje novaca na drugome mjestu; najkraći put distribucije, jedini put ili jedan od mogućih putova i dr.). Temeljna zadaća bila je, međutim, usporediti sastav skupnih nalaza novca kasnog 2. i prve trećine 3. stoljeća sakrivenih unutar Carstva i u krajevima izvan njegovih granica. U rad je uključio podatke prikupljene analizom sastava 341 ostave, koji su pokazali da su denari, unatoč stalnoj tendenciji opadanja sadržaja srebra, nastavili pritjecati u *Barbaricum* sve do 230–ih godina, kada je kovanje te vrste srebrnog novca napokon okončano. **Peter Kehne**, *Auskünfte antiker Schiffquellen zu Umständen und Grossenordnungen des Abflusses römischer Münzen ins Barbaricum vom 1.–5. Jahrhundert n. Chr. – Eine Problemskizze* (pp. 75–88), sumirao je različite podatke prikupljene istraživanjima antičkih izvora koji govore o nasilnim i nenasilnim oblicima i okolnostima odljeva rimskog novca, ilustrirajući tvrdnje i opažanja vlastitim izborom nekih od najzanimljivijih primjera.

Session II: Barbaricum – the West (pp. 89–133). Monetarnu situaciju na rajnskoj delti, gdje je rimski limes odvojio dva usko povezana germanska plemena koji prije dolaska Rimljana nisu kovali vlastiti novac, analizirala je **Fleur Kemmers**, *Interaction or indifference? The Roman coin finds from the Lower Rhine delta* (pp. 93–103). Numizmatička evidencija pokazala je kontinuiranu i veću zastupljenost rimskog novca na području s one strane rajnske granice, signalizirajući veću zainteresiranost rimskih vojnih posada za situaciju među tamošnjim *Frisii Minores*. Podatak je utoliko zanimljiviji zna li se da su prvi opsežniji vojni zadaci na tom dijelu rajnskog limesa obuhvatili gradnju većeg broja kontrolnih utvrda na lijevoj obali Rajne na području germanskih *Canonefates*, gdje je jedino

u vrijeme formiranja utvrda (oko godine 40.) zabilježena visoka zastupljenost rimskog novca. **Frank Berger**, *Die römischen Fundmünzen in Niedersachsen und Westfalen. Kontext und Funktion* (pp. 105–111), koncipirao je svoj rad kao svojevrsni znanstveni dodatak dvama raspravama objavljenima 1988. i 1992. godine (FMRD VII/1–3). Dodatak, ako ga se tako može nazvati, sadrži nove podatke i komentare o nalazima rimskodobnog novca u navedenim dijelovima Njemačke, među kojima su, osim primjeraka prikupljenih na mjestima dvaju dosad nepoznatih vojnih logora Augustova vremena (Heidemünden, Kalkriese), i primjerci rimskog novca prikupljeni na još tridesetak mjesta. **Holger Komnick**, *Römerzeitliche Münzfunde in Nordostdeutschland zwischen Elbe und Oder* (pp. 113–133), odlučio je u numizmatičkoj građi ovog vrlo prostranog područja potražiti primjere i analizirati pojedine monetarne i nemonetarne aspekte upotrebe novca te ustanoviti postoje li regionalni običaji i pravila njihova korištenja i upotrebe, kronološke razlike i principi za datiranje samih novčarskih nalaza. U tom smislu obradio je novac kao nakitni predmet probušen (jedna ili dvije rupe) ili alkom za ovjes, kao ukras na ogrlicama ili prstenju (umetanje ili apliciranje), kao utilitarni predmet s rupom u sredini (uteg ili predmet za igru), kao uzorak za utiskivanje (srebrni pojasni limeni okovi, dekorativne zakovice na štitu); novac kao sirovinu ili sirovinsku osnovu drugih predmeta (prepolovljeni, prelomljeni u četiri dijela, fragmentirani primjerci); jedan komad novca ili više njih kao grobni nalaz, probušen ili neprobušeni (obol u ustima pokojnika, novac u vrećici ovješenoj o pojas); skupni nalaz novca kao sakrivenu vrijednost (Finsterwalde, 7 kg); novac kao žrtveni dar (problemi i interpretacije nalaza Thorsberger Moor – razdoblje C_{1b}). Osim ovih, značajni su podaci predstavljeni u dijelu rada u kojem autor analizira regionalne značajke pojedinačnih nalaza rimskoga novca te pravce dotoka kasnoantoninskih i ranoseverskih ostava rimskih denara, razlikujući sjevernu zonu, povezanu s germanskim Haucima i južna zonu, u koju je rimski novac pristizao kroz rajnsko–majnski kraj ili Wetteraueresku udolini i Tirinški bazen.

* Nije objavljen referat **Petera Guesta**, *On the edge of the Empire: the supply and use of Roman coins in Wales* (p. 89), jer je u međuvremenu s ponešto izmijenjenim naslovom objavljen na drugome mjestu (*Britannia* 39, London 2008, pp. 33–58), te referat **Nicolasa Holmesa**, *The denarius hoards from Birnie, North–East Scotland: a case study* (p. 91), koji je u proširenoj inačici također već objavljen na drugome

mjestu (*British Numismatic Journal* 76, London 2006, pp. 1–44).

Session III: Barbaricum – the North and the South–East (pp. 135–224) započinje izlaganjem **Helle Horsnæs**, *Roman coins and their contexts in Denmark* (pp. 135–146), koja je već u uvodu istaknula malobrojnost registriranih nalaza rimskog novca (2664) koji postojeće stanje ponajviše duguju intenzivnijoj upotrebi metal–detektora posljednjih nekoliko desetljeća. Kao prevladavajuću skupinu izdvojila je denare kovane u rasponu od vremena vladavine Flavijevaca do vremena vladavine Severa. Ove, ali i kasnije novčarske nalaze analizirala je razvrstavajući novac prema njegovu zemljopisnom porijeklu, okolnostima nalaza svakog pojedinačno, ali i prema rasprostiranju pojedinih skupina nalaza s podacima o provenijenciji, poprativši svoje izlaganje grafičkim prikazima. **Line Bjerg**, *The Gindrup – a re-evaluation of early denarii in Jutland* (pp. 147–155), gotovo se u potpunosti posvetila malom, ali jedinstvenom naseobinskom skupnom nalazu rimskog novca iz Genderupa (kuća III), sastavljenom od republikanskih i carskih denara te jednog Neronovog zlatnika. Sastav skupnog nalaza, za koji pretpostavlja da je sakriven svakako prije 100. godine, budući da sadrži denar cara Vespazijana kovan 74. godine, nadopunjuje novootkrivenim primjercima (7 kom.), revidirajući tako ukupan broj ostavi pripadajućeg srebrnog novca (31). Nalaz uspoređuje s drugim skupnim i pojedinačnim nalazima na Jutlandu te ga smatra najvećim pa vjerojatno i najranijim novčarskim nalazom s arheološkom kontekstom ranoga rimskog željeznodobnog razdoblja Danske (ca. 1.–200. g.). **Renata Ciolek**, *Ein Beitrag zur Funktion römischer Münzen in der Wielbark- und in der Przeworsk Kultur* (pp. 157–169), analizira nalaze novca na područjima ovih dviju velikih i značajnih kulturnih skupina, uspoređujući njihove grobne i naseobinske nalaze te nalaze iz zavjetnih mjesta (močvare, tresetišta i sl.) na kojima su osim novca ostavljani i drugi vrijedni predmeti (jantarne perle, brončana vjedra i kutlače, zlatni prsteni i sl.). Zapaziti je veću učestalost rimskog novca u grobovima Wielbark kulture, dok se upravo suprotno može kazati za naseobinske nalaze rimskog novca koji su se pokazali učestalijima upravo u krugu Przeworsk kulture. U krugu Przeworsk kulture čini se da zavjetni nalazi dosad nisu otkriveni, te su ili vrlo rijetki ili posve nepoznati. **Boris Mago-medov**, *Coins as a source of insight on Chernyakhiv tribes* (pp. 171–178), svoja opažanja koncentrira na novčarske nalaze 3. i 4. stoljeća, na koje, za razliku od mnogobrojnih primjeraka ranocarskog novca 1. i

2. stoljeća, otpadaju samo 2–3 postotka svih nalaza. Novci kasnocarskog razdoblja odražavaju vrijeme i zbivanja tijekom gotskih ratova u donjem Podunavlju, na Balkanu (238.–270.) te u Maloj Aziji (256.–270.), nakon čega nastupa pad koji biva zaustavljen u vrijeme Dioklecijanove vladavine, a ponovna učestalost novčarskih nalaza doseže vrhunac tek u vrijeme Konstantina Velikog. Daleko najveći broj tih nalaza otpada na brončani novac, najviše je nalaza zapadno od Dnjestra (područje zapadnih Gota), a najzastupljeniji su novci kovani u Konstantinopolu i Thessaloniki, te u istočnim kovnicama, znatno manje iskivano ih je u Iliriku (*Siscia*, *Sirmium*), a najmanje u kovnicama zapadnih provincija (*Treveri*, *Arelatae*, *Lugdunum*, *Londinium*, *Aquileia*). Kako je već na gornjem Dnjestru zastupljenost kasnorimskog brončanog novca dijametralno suprotna (prevladava novac zapadnih kovnica), autor je sklon cirkulaciju novca 3. i 4. st. u Barbariku jugoistočne Europe podijeliti na dvije numizmatičke provincije: “černjahovsku” (dominantno gotsku, orijentiranu prema istoku) i “przeworską” (dominantno vandalsku, orijentiranu prema zapadu). **Anna Zapolska**, *Römische Münzen im Westbaltischen Kulturkreis – Kontexte und Funktion* (pp. 179–294), istaknula je neuobičajenu učestalost brončanog ranocarskog novca (sesterciji) u odnosu na nalaze denara u zapadnobaltičkom kulturnom krugu (suprotno stanju na području Przeworsk i Wielbark kulture). Zanimljivo je, nadalje, da dotok tog novca pokriva vremensko razdoblje od Markomanskih ratova do oko sredine 3. stoljeća, da je povezan s trgovinom jantara, da su brojni nalazi zabilježeni u skeletnim (kraj glave i oko glave) i paljevinskim grobovima, da je najveći broj tog novca kovan u Rimu, a da je prekid dotoka izazvan migracijama germanskih naroda. **Marcin Wołoszyn**, *Byzantine coins from 6th and 7th c. from Poland and their East–Central European context. Ways and phases, contexts and functions* (pp. 195–224), već uvodno upozorava da broj registriranih nalazišta i broj registriranih nalaza bizantskog novca nije osobito velik (13/19), da većinu čine pojedinačni nalazi, da najveći broj nalaza čine brončani novci (14), a da najveći broj nalazišta i nalaza novca otpada na primjerke kovane u doba Justinijana I. (8/12). Usporedba sa situacijom u Karpatskoj kotlini zaposjednutoj od Avara omogućila je autoru da priljev bizantskog novca 6. i 7. stoljeća poveže s utjecajima koji su sve do godine 626. strujali iz krajeva pod kontrolom I. avarskog kaganata. Kada su ta novcem obogaćena strujanja prestala – unatoč obnovljenom priljevu bizantskog novca u karpatsku kotlinu u drugoj polovici 7. stoljeća (Onogur–Buga-

ri), na prijelazu 7. u 8. stoljeće i tijekom 8. stoljeća (II. avarski kaganat) – nastupio je u Poljskoj hijat koji će u potrajati sve do 10. i 11. stoljeća.

Session IV: Barbaricum – Danube and Beyond (pp. 225–307). Prvi prilog na temu Podunavlja i njegova barbarskog zaleda predstavio je **Günther Dembski**, *Die römischen Fundmünzen aus Österreich ausserhalb des Imperium Romanum* (pp. 227–244), ponudivši uglavnom sumarne podatke i osnovnu literaturu s obzirom da je ta problematika, za razliku od nalaza s područja austrijskog dijela Rimskoga Carstva (*Austria Romana*), slabo poznata i nedovoljno istražena. **Juří Militký**, *Die römischen Fundmünzen in Böhmen* (pp. 231–244), sastavio je pregledan i nadasve iscrpan sažetak temeljen na podacima iz rukopisa pod naslovom “Katalog römischer Münzen aus Böhmen”. Optjecaj prati i analizira, razvrstavši ga prema epohama u rasponu od vladavine cara Augusta do istočnorimskog cara Zenona (od 27. pr. Kr. do 98. g. posl. Kr.; 98.–192., 192.–284. g., 284.–395. g., 395.–491. g.), prema nalazima iz nasebinskih objekata i kulturnih slojeva (najmalobrojnija skupina), prema nalazima iz ravničarskih naselja i visinskih naselja, prema nalazima iz paljevinskih i skeletnih groblja te prema nalazima iz rijeka i termalnih izvora (6 nalazišta). Kao zasebnu skupini ističe nalaze zlatnika s rupama ili ušicama za ovjes iz vremena careva Gordijan III. do Antemije (8 primjeraka) te skupni nalaz republikanskih denara i srebrnog nakita iz sredine 2. st. posl. Kr., predstavivši ga kao osobit oblik teauriranja (Libčeves). **Eva Kolníková**, *Die römischen Fundmünzen in der Slowakei – Kontext und Funktion* (pp. 245–253), uvodno je podsjetila na već postojeću literaturu o nalazima rimskog novca u Slovačkoj, na već ustaljenu praksu kontinuirane objave novih nalaza kao i na stanje istraženosti dosad registriranih nalazišta (287) i broja novčarskih nalaza (oko 5000 komada). U specifičnosti slovačke situacije upisala je evidentne keltske kontakte s rimskim svijetom još od vremena Rimske Republike, a od Augustova vremena i nove povijesne okolnosti koje su u zapadne dijelove Slovačke dovele svebske Kvade (ovi su svoje mjesto našli i na pojedinim rimskim novčarskim serijama i medaljonima: REX QVADIS DATVS, TRIVNFVS QVADORVM i dr.). Kao mjesta izrazitijih nalaza rimskog novca označila je vojne logore smještene u Barbariku (npr. Iža), važnije cestovne pravce koji od dunavskog limesa vode prema sjeveru zemlje te značajnija naselja i mjesta prorimski orijentiranoga germanskog plemstva. U istočnom dijelu zemlje isprva nastanjenom keltsko–dačkim starojediocima, a potom novopristiglim germanskim Vandalima, na-

lazi rimskog novca zasad su registrirani u znatno manjem broju. **Edit Farkas i Melinda Torbágyi**, *Sarmatians and the Roman coins* (pp. 255–266), analizirale su nalaze rimskog novca 1.–3. stoljeća na sarmatskim područjima u mađarskom Potisju, te ustvrdile da su tek tamošnji skupni nalazi (16) jedini koji pružaju podatke vrijedne pozornosti. Zaključci njihova rada su, međutim, uglavnom tradicionalni te se na tom planu spominje razmjena dobara (Marko Aurelije, Komod, Septimije Sever, Karakala), rimski danak Sarmatima (Trajan, Hadrijan) te ratni plijen i pljačka. Susjednim, mnogo prostranijim područjem rimske Dacije bavio se **Cristian Găzdac**, *Aspects of coin circulation in Roman Dacia* (pp. 269–294), koji u svojem opsežnom, grafikonima i kartama opskrbljenom članku analizira osobitosti tamošnjih skupnih nalaza novca, regionalne pokazatelje optjecaja rimskog novca, kovanje lokalnog brončanog novca skupine PROVINCIA DACIA, te ulogu i značenje posrebnih patvorina, posebice rimskih denara. U tom smislu razmatrani su potencijalno najnesigurniji cestovni pravci te najugroženija i najnesigurnija područje Dacije (središnja Dacija), a optjecaj rimskog novca razvrstan je u četiri razdoblja, svaki od njih s naglašeno različitim trendom novčarskog optjecaja (zaključno s godinom 337.). Pojavu i kovanje novca skupine PROVINCIA DACIA (246.–256./7.) te kovanje i brojnost posrebnih patvorina povezo je s potrebama rimskih vojnih snaga stacioniranih u Daciji u razdoblju koje je prethodilo napuštanju Dacije, a oživljavanje optjecaja u vrijeme Konstantina I. protumačio je ponovnom prisutnosti rimske vojske u pojedinim utvrđenijima sjeverno do Dunava (npr. Drobeta). Primijetiti je da bi neke od karata rasprostiranja zasigurno bile ispunjenije skupnim nalazima novca s područja južne Panonije i Gornje Mezije da se autor potrudio pregledati numizmatičku literaturu i članke s podacima o nalazima iz tih krajeva. **Peter Guest**, *Roman and Hun Kings: the use and hoarding of solidi in the late fourth and fifth centuries* (pp. 295–307), za predmet svoje rasprave odabrao je vrijeme i događanja u kojima je već poprilično redefinirani odnos rimskih careva spram narasle moći barbarskih zajednica na granicama Carstva postao dominantnim čimbenikom monetarne politike Carstva. Na tom planu autor je iskoristio uvijek zanimljivo pitanje odnosa rimskih careva, ponajprije onih iz njegova istočnog dijela spram Huna obdarenih obilnim tributima istočnorimskoga zlatnog novca. Ne bez razloga u prvi plan postavio je on poznati skupni nalaz zlatnog novca iz Szikancsa u mađarskom južnom Potisju, koji je, uspoređen s nizom ostava otkrivenih

unutar i izvan granica Rimskog Carstva, iskoristio da ukaže na bitno različitu sudbinu zlatnog novca i posve oprečna monetarna kretanja s ove i one strane rimske granice. Autor sugerira da je zlato pristiglo na hunski teritorij bivalo redistribuirano te potom najčešće pretapano u predmete primjerene ukusu i potrebama tamošnje vladajuće hunske elite. U znatno manjoj količini distribuirano je i korisnicima nižega društvenog položaja, što je i glavnim razlogom malobrojnim pojedinačnim nalazima zlatnog novca na prostorima izvan carskih granica. U krajevima pod kontrolom carske administracije situacija je, dakako, dijametralno suprotna.

* Za objavu nisu pripremljeni referati **Wolfganga Szeiferta**, *Die Münzverteilung im mittleren Donarum in römischer Zeit* (p. 225), i **Delie Moasil**, *Roman coins on the Lower Danube – context and functions* (p. 267).

Session V: Regional patterns – the East and the South (pp. 309–362). Općenito slabo poznatu problematiku optjecaja rimskodobnog novca na tlu Gruzije, tj. onodobnih kraljevina Lazike i Iberije, na jedno-stavan i nadasve pregledan način predstavio je **Tedo Dundua**, *Influx of Roman coins in Georgia* (309–319). U tom smislu zanimljivi su podaci o optjecaju novca pristiglog iz Sirije (lokalno i carsko kovanje), ali su od osobite vrijednosti opažanja i podaci o prisutnosti znatnije količine rimskoga brončanog novca namijenjenog isplati ondje smještenog rimskoga vojnog garnizona kako te nalaze predstavlja i tumači autor, služeći se usporedbama sa sličnim nalazima u zapadnim dijelovima Rimskog Carstva. O situaciji u susjednoj Armeniji sumarno je izvijestio **Georges Depeyrot**, *Roman coins in Armenia* (pp. 321–328), koji je tamošnja monetarna kretanja i optjecaj pratio u rasponu od 1. st. pr. Kr. do 4. i 5. st. posl. Kr., posebno se osvrnuvši na Augustove denare tipa C L CAESARES, čiju je brojnost protumačio pošiljkama pristiglim ili izravno iz kovnice u Lyonu ili pak mogućnošću da je taj novac možda ipak kovan u nekom području bližem Armeniji. Problemima još istočnijih nalaza rimskog novca, onima s indijskog potkontinenta, posvetio se **David W. Mac Dowall**, *The context and function of the Roman coins found in India* (pp. 331–340). I ovdje su se u nekim indijskim skupnim nalazima svojom brojnošću istaknuli Augustovi denari tipa C L CAESARES, praćeni slično brojnim Tiberijevim denarima tipa PONTIF MAXIM, po svemu sudeći zbog kvalitete i čistoće njihova srebrnog etalona. Uostalom, indijske ostave rimskog novca završavaju denarima kovanim prije Neronove monetarne reforme godine 64. posl.

Kr., zbog čega se s pravom pretpostavlja da je rimski novac u Indiji služio kao *bullion/ingot*. To je razlogom zbog kojeg u Indiji nema nalaza srebrnog novca 2. st. posl. Kr., pa stoga ni kasnijih antoninijana i slikva. Nalazi rimskih zlatnika zastupljeni su aureusima kovanima u 1. i 2. stoljeću te solidima iz 4. stoljeća. Ti podaci odlično se dopunjuju tabličnim prikazima i grafikonima te podacima o rimskodobnoj trgovini s Indijom, koje su u tekstu koji slijedi predstavili **Kathrin Johrden i Reinhard Wolters**, *Die römischen Fundmünzen in Indien* (pp. 341–354). Posve oprečno prethodno iznesenom pokazuju nalazi rimskog novca iz Šri Lanke (dijelom i južne Indije), odakle potječe isključivo brončani novac 4. i 5. st., obično veoma istrošen, ali i njegove lokalne imitacije. Da su spomenuti primjerci brončanog novca pristigli u Šri Lanku oko godine 450. i da je njihova upotreba zapravo bila relativno dugotrajna (do 7. st.) pokazao je **Reinhold Walburg**, *“Rome beyond its eastern frontiers: Chicken feed copper in ancient Śrī Laṅkā. The impact of a foreign currency on the local economy”* (pp. 355–362). On je prethodno spomenuti fenomen nalaza kasnoantičkoga brončanog novca, zahvaljujući nekim novijim arheološkim istraživanjima (Tissamahārāma), sveo na manje brojke, stavio ga u vremenski raspon od oko dva stoljeća, te ga označio inspirativnim za pojavu kratkotrajnoga lokalnog kovanja koje nije odmaklo dalje od oponašanja uvezenih uzoraka.

* Za objavu nije pripremljen jedino referat **Hans-Christopha Noeskea**, *Ex Africa semper aliquid novi – Funde antiker und islamischer Münzen in Niltal vom 1. Katarakt bis südlich de 6. Katarakts* (p. 329).

Session VI: Functions in Barbaricum (pp. 363–416). Poznatu Tacitovu vijest o različitom ponašanju i sklonostima Germana kada je riječ o novcu i njegovoj upotrebi (*Germania* 5,3) odabrao je za analizu **Jerzy Kolendo**, *Die Germania des Tacitus und die Funktionen römischer Münzen in Barbaricum* (pp. 363–375). Vijest je razdijelio na tri temeljna podatka koje je u nastavku potanje analizirao: podjela Germanije u dvije zone na osnovi razlike koja postoji u odnosu na shvaćanje i korištenje novca (pogranični krajevi i unutrašnjost Germanije), privrženost prema starijem rimskom novcu (*serrati* i *bigati*) te veću sklonost Germana, kada su plemeniti materijali u pitanju, prema srebru negoli zlatu kad je o trgovini riječ. **Michael Erdrich**, *Überlegungen zu Altstücken in kaiserzeitlichen Grab- und Schatzfunden im mitteleuropäischen Barbaricum* (pp. 379–388), iznio je nekoliko primjera kojima je potkrijepio tvrdnju da je između proizvodnje i deponiranja pojedinih vrednijih predmeta znalo pro-

teći dosta vremena, katkad dvjesto ili čak tristo godina. Kao primjeri poslužili su mu predmeti ili skupine predmeta iz poznatih grobnih nalaza i nalaza blaga: grob markomanskog dostojanstvenika iz Mušova u Češkoj datiran u vrijeme oko 160.–180. godine s predmetima koji potječu iz kasnog latena ili ranocaraskog vremena, nalaz dvaju blaga iz Lengericha u Donjoj Saskoj koja bi sjedinjena u jedan jedinstveni nalaz pokrivala raspon od 2. st. do sredine 4. stoljeća, ženski grob iz Białęcino/Balenthin u Pomeraniji datiran probušanim rimskim denarima u vrijeme neposredno prije ili oko godine 200. posl. Kr. s predmetima izrađenima u Galiji i Porajnju, te Hilderikov grob († 482.), u kojem su se osim suvremenih ukrasnih predmeta i zlatnog novca nalazili i rimski denari kasnog 2. i ranijeg 3. stoljeća. Sve je to imalo poduprijeti tvrdnju o dugom i vrlo uvriježenom običaju tezauriranja različitih rimskih dobara i vrijednosti rasprostranjenom među različito rangiranom germanskom elitom. **Marcus Peter**, *Imitation of Roman coins in non-Roman contexts: some remarks* (pp. 389–394), upotrijebio je imitacije SALVS AVGVSTI serije Marka Aurelija da bi ukazao na kompleksnost problema rimskodobnih imitacija, vremensku raznolikost njihova nastajanja te različite razloge njihova korištenja. **Alexander Bursche**, *Function of Roman coins in Barbaricum of Later Antiquity. An anthropological essay* (pp. 395–416) završni je članak ove publikacije napisao kao svojevrsan sažetak koji rekapitulira, ali i dopunjuje mnoge od prethodno iznesenih misli i razmišljanja. Autor se pobrinuo da definira pojam Barbarika (*Barbaricum*), vremenski okvir svojih rasprave (2.–5. st.), a potom i osnovne skupine novčarskih nalaza te njihovo rasprostiranje (denari 2. st. u većem dijelu Barbarika, sesterciji 2. st. i prve pol. 3. st. u naseobinama Balta, u kasnijem 3. i 4. st. rimski zlatnici kao prevladavajuća moneta na cijelom tom području, zlatni medaljoni, izuzetni zbog sadržaja i neprijepornih povijesnih vrijednosti). Na teoretskom planu osvrnuo se na tumačenja antropološke teorije primitivnog novčarstva i trgovine te postavke škole K. Polanya glede povijesne ekonomije, teorije novca i njegove funkcije u povijesti, te definiciju “novca za sve namjene” (četiri temeljne funkcije) naspram “novca za specijalne namjene” (jedna, dvije ili tri temeljne funkcije), u što se, zacijelo, postupno transformirao rimski novac izašavši izvan granica Rimskoga Carstva. Osim monetarnih i nemonetarnih oblika plaćanja rimski novac je na sjeveru Europe korišten kao amulet, ukrasni predmet ili nakit, kao ide-

ološko–ikonografski znak, kao prikladna sirovinska baza za proizvodnju drugih predmeta, kao predmet oponašanja, patvorenja i falsificiranja, kao predmet ritualnogA ili kojim drugim razlogom motiviranoga deponiranja (u naselju, u kući, u vodi, u grobovima i drugdje.). Svoje tvrdnje autor je dokumentirao uvjerljivim primjerima, upozorivši također da je namjena rimskog novca umnogome ovisila o vremenu i povijesnim okolnostima te socijalnom, političkom i vjerskom okruženju u kojem se novac zatekao u nekom trenutku.

* Za objavu nije pripremljen jedino referat **Jana Bemmana**, *Römische Münzen in Gräbern des Mittel- und Nordeuropaischen Barbaricum* (pp. 377–8) jer je u međuvremenu s ponešto izmijenjenim naslovom objavljen na drugome mjestu (Studein zur Sachsenforschung 15/2005, Oldenburg 2006, pp. 1–62).

Zaključno valja kazati da je publikacija *Roman Coins Outside the Empire: Ways and Phases, Contexts and Functions* uspješno povezala i na jednome mjestu prezentirala mnogobrojne probleme i aspekte pojave, trajanja i upotrebe rimskoga novca izvan granica Rimskog Carstva u rasponu od kasnorepublikanskih i ranocaraskih vremena do sumraka kasne antike na golemu prostoru što se prostire od Skandinavije i baltskih krajeva na sjeveru Europe do Afrike na jugu i od Škotske na zapadu Europe do Armenije i Gruzije u Zakavkazju, te Indije i Šri Lanke duboko u Aziji. Velik vremenski raspon i golemo zemljopisno područje rezultirali su različitostima koje su nerijetko zahtijevale iznimno složenu istraživačku aktivnost ne bi li se kroz preispitivanje naizgled nerazmrsivog rasvijetlilo putove kojim se novac kretao, istražilo tragove koji je iza sebe ostavljao i protumačilo svijet, vrijeme, okolnosti i posljedice koje je iza sebe ostavljao. Stoga su dosezi priloga podnesenih tijekom Nieborówske radionice iza sebe ostavili sjajan primjer htijenja, napora i rezultata numizmatičke struke okupljene oko proučavanje jednog jedino, ali iznimno složenog numizmatičkog fenomena. Poljskim numizmatičarima koji su taj zahtijevan posao pripremili, vodili i proveli u djelo pripada posebna zasluga. Uostalom, to da dugogodišnji rad i promišljena intelektualna i materijalna ulaganja ne rezultiraju slučajnošću, pokazuje i dokazuje još jedna uspješnica poljske numizmatičke struke koja je samo dvije godine poslije Nieborówa u Krakówu pripremila i ostvarila još jedan numizmatički važan istraživački projekt pod naslovom “*Byzantine Coins in Central Europe between 5th and 10th century*”.

